

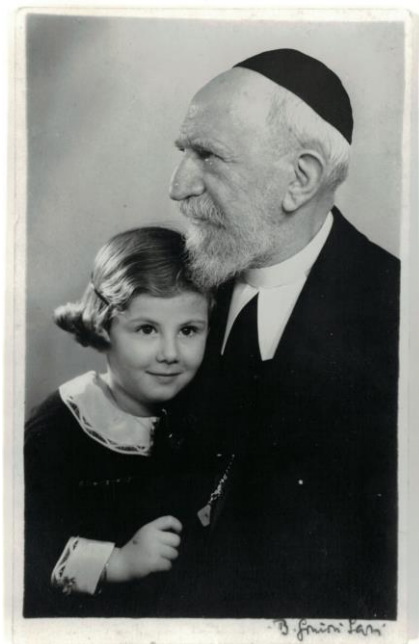
LENGYEL ANDRÁS

Az újrapozicionálás kísérlete

EGY LÖW-EMLÉKBESZÉD ÖSSZETETT FUNKCIÓJÁRÓL

1.

Szeged nagy rabbijának, Löw Immánuelnek (1854–1944) hosszú élet adatott, s így, egyebek közt, megérte apja halálának 60. évfordulóját is. Ekkor (1935) emlékbeszédet is tartott róla – *elődjéről* a rabbiszékben (*A hatvanadik Jahrzeit*). A dolog pikantériája nem az, hogy a fiú az apjáról beszélt, hanem az, hogy Löw Lipót (1811–1875), a zsidók magyarosodásának élharcosa (vö. Oláh 2014), még egy befogadó korszak szereplője és alakítója volt, az emlékbeszéd viszont már egy más karakterű, a kirekesztés jegyeit magánviselő korszakban született meg. S időközben magát a beszédet tartó fiút is meghurcolták, „hazaárulás” miatt vizsgálati fogságba vetették, éreznie kellett a megváltozott „korszellem” disszonanciáit – az ország már úton volt a vézskorszak felé. Az emlékbeszéd így nem egyszerűen familiáris ügy volt, a fiú megemlékezése az apjáról, hanem egyben a híveit orientálni hivatott főrabbi számvetése is – a magyarosodási stratégiáról, s az e stratégiához való viszonyulás lehetőségeiről. A háttérben meghúzódó alapkérdés az volt: folytatandó-e, egyáltalán folytatható-e az a gyakorlat, amelyet Löw Lipót neve fémjelzett?

Szögezzük le mindjárt, feladatát Löw Immánuel a maga módján oldotta meg. Nem politikus volt, hanem rabbi, aki a hagyomány értelmezését végezte, s a hagyomány és az aktualitás összhangját volt hivatott megteremteni. Az identitás, amely beszédéből kibontakozik, narratív identitás, a kép- és jelszerű mozzanatok olyan szövedéke, amely együtt az, ami, de képek és jelek sorozataként egyaránt olvasható. A képek sorozata mint „történet” könnyen érthető: konkrét és érdekes, ez az a retorikai „horog”, amely megfogja a hallgatót/olvasót, de mindez valami mélyebben fekvőre is utal: jel. A „rejlő” üzenet (a *rejlő* szó Löw egyik kedvenc kifejezése) ennek a jelnek a megértése során tárul föl. Az üzenet tehát nem explicit (mint, mondjuk, a matematikában), de jelen van a szövegben, s elemeinek összjátéka lehetővé teszi fölismerését. Az üzenet így a küldő és a befogadó

LÖW IMMÁNUEL UNOKÁJÁVAL, LÖW TERIVEL

(Fotó: Dr. Bedőné Gömöri Sári, Szeged, 1935. március. Hidvégi Máté gyűjteményéből)

együttes teljesítménye. Egy ilyen rabbinikus beszéd dekódolása pedig maga is gondolkodástörténeti teljesítmény – utólag is. Az értelem előállítás az értelmező felelőssége is.

A szöveg: nyitott szöveg. A képek zárt sorozata mélyén ott van a megértendő.

Már a beszéd címe is figyelemre méltó: *A hatvanadik Jahrzeit*. E cím apjára, pontosabban apja halálára utal, de az időt hangsúlyozza s nem a személyt. Hatvan év sok idő, ennyi év sok változást hoz – maga az emlékbeszédet tartó főrabbi is már életének kilencedik évtizedében járt. Az idő hatalmáról az emlékbeszéd szövege is szól: hatvan éve, hogy „zsinagógánk beszédes ajka elnémult” (Löv 1935/2018: 137), mondja, majd így folytatja: „Hatvan esztendő két emberöltőnek számító, hosszú időszak. Alig van már, aki emlékezik szavára, lelkes, lelkesítő (elragadó) szavaira, a szónoki hatásérzés belső ösztönösségére, mely a hallgatóinak hol mosolyát keltette, hol könnyét fakasztotta. Alig van már, akiben él csengő szavának emléke, hiszen áhítatos hallgatóinak, tanítványainak, ma már kusunokáihoz fordul az ige hirdetése” (Löv 1935/2018: 137–138). Ez a helyzet értelemszerűen kettős feladatot rótt az emlékbeszéd tartójára: Löv Lipót emlékének megidézését, teljesítményének jellemzését, és ettől nem függetlenül, a kontextus megváltozásának „ráusztatását” e képre. Löv Immánuel mindkét feladatot teljesítette; apját röviden, de plasztikusan jellemzi, s bár a kontextus megváltozásáról csak áttételesen szól, de amit a hagyomány vonatkozó részét értelmezve mond, az jelszerűségében igen beszédes. S éppen ez az áttételes, a hagyomány magyarázatában rejlő megközelítés árulkodik a mélyebb változásokról: egy új, összetettebb attitűd kialakulásáról, amely – hadd előlegezzük ezt meg – egyszerre a folytatás és az új helyzethez való alkalmazkodás attitűdje.

2.

Az emlékbeszéd Löv Lipót-karakterisztikája több szempontból is figyelmet érdemel. (1) Nem hallgatja el a főrabbi, hogy „édes Atyjára”-ról beszél, de nem ezt a személyes összefüggést hangsúlyozza, hanem elődjét, a rabbit jellemzi. (2) A bemutatás azonban hallgat a Löv Lipót nevével összeforrott „magyarosodási” programról. Sem ennek részletei nem idéződnek most föl, sem azok a magyar politikusok (Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Deák), akik a hajdani program szempontjából kulcsfigurák voltak, s közvetve vagy közvetlenül alakították Löv Lipót stratégiáját, s akiről Löv Immánuel korábban maga is tartott emlékbeszédeket. (3) Az apa karakterisztikáját most rabbinikus stílusának jellemzése adja meg. Amit e vonatkozásban megtudunk, az lényegre mutató, fontos, de nem esszencialista, nem „tartalmi” ismeret, hanem egy formalista, „technikai” szempontú jellemzés hozadéka. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Löv Lipót ebben vagy abban a kérdésben hogyan foglalt állást, nem kapunk tájékoztatást. A „tartalmi” kérdések helyére a stílus jellemzése lép. (4) Ha az emlékbeszéd szövegét egységes műként olvassuk, nem lehet nem észrevenni, hogy a mondandó nem lényegtelen részletei a személy – a rabbielőd – bemutatásáról a hagyomány értelmezésére helyeződtek át. A direkt állásfoglalást az áttételes, szimbolikus állásfoglalás veszi át.

Löv Lipót explicit portréja, amely az emlékbeszéd záró részében olvasható, voltaképpen alig több, mint egy nyomtatott oldal. De átfogó és tartalmas. A summázó meghatározás ez: „Egyetemes érdeklődésű ember volt. Melegszívű lelkipásztor, a hazai zsidóság vártán álló, vértezett őre” (Löv 1935/2018: 317). Az e meghatározást megelőző jellemzés pedig egyaránt szól az írásmagyarázóról, a zsidók egyenjogúsításának harcosáról és a tudósról. Mind-egyik rész tömör, keményen megrajzolt, tárgyias jellemzés, kerüli a lírizálást. Figyelemre méltó distinkcióval él. „Hamar elhangzik az élő szó, de, ha a szónok emléke hamar halová-

nyul, a lelkipásztor hatását és a tudós hírnevét művei fönntartják” (Lőw 1935/2018: 138). S itt nemcsak az írásbeliségnek az élőszóval szembeállított archiváló fölényére utal, de az élőszó hatástörténeti paradoxonára is: a beszélő személyes emléke elhalványul, ám szavai alakító erejük, hatásuk beépül a történeti folyamatba. „Közáhitatunkon ma is rajta van kezének nyoma” – olvashatjuk itt Lőw Lipótról.

A Lőw Lipótról adott jellemzés néhány ponton egyben önjellemzés is – ami érthető: a percepció általában azon a területen a legérzékenyebb, amely a saját gyakorlattal azonos vagy legalábbis hasonló. Az írásmagyarázatra vonatkozó rész például mindkét Lőwre érvényes. A fiú írja az apjáról, joggal: „Az ősi írásmagyarázás öröklött keretéhez tért vissza demársóiban. Szellemes megoldása nehéztértésű mondásoknak, összeegyeztetése egymástól elütő hagyományoknak kötötte le a hallgató figyelmét. Idegen körök szóra gazdag, gondolat- gyarazó, tartalmas szóhoz. [...] egy-egy festői jelző, amelyet a pillanat ihlete kihalsz a szó- kincs tengeréből, jellemezte.” „A szépművesség követelése szerint módosította” a közáhitat- tot: „otromba zúr, vaskos zaj helyébe fülbemászó dallam, lágy zenei összhang művészete lé- pett. Az érdes zavart édes hang váltotta föl, a zaj s zsvaj zenévé fátylasult” (Lőw 1935/2018: 138). Ez a Lőw Lipótnak tulajdonított stílusváltás fiát is jellemezte, az ő írásmagyarázó gya- korlatába is belevilágít. A nem értett megértése, a „tartalmas szó” előnybe részesítése és az „érdesnek”, disszonánsnak konzonzánssá, azaz megértetté, harmóniává alakítása ez.

Ez a jellemzés *A hatvanadik Jahrzeit* megértéséhez is kulcs.

Az aktuális értelmet kereső, leszűkítő s egyben ezzel kiemelő stilizáció érhető tetten ak- kor is, amikor az idősebb Lőw közéleti harcai kapnak jellemzést: „A magyar zsidóságot örök hálára kötelezte egyenjogúságáért folytatott küzdelemével, bátorító és védelmező írói tevé- kenységével. Szeged gyülekezetét ismertté, nevéssé tette világszerte a szétszórt zsidóság kö- rében” (Lőw 1935/2018: 138). Itt, vegyük észre, említetlenül marad a magyarosodási prog- ram, s kiemelődik a jogi elismerésért vívott harc. S ami nem kevésbé fontos: mindez az egye- temes zsidóság, az egész diaszpóra kontextusában értelmeződik. Ez egyértelműen elmozdu- lás a hatvan évvel korábbi helyzettől, itt, kimondatlanul is, egy új perspektíva villan föl.

A mérleg serpenyőjébe kerül Lőw Lipót tudományos teljesítménye is, de az emlékbeszéd inkább csak deklarálja ezt, s csak terjedelmével minősíti az életművet. (A kisebb tanulmá- nyok öt kötetének 2257 lapja persze önmagában is imponáló hivatkozási alap.) Maga a tu- dományos produkció azonban fontos, ám ekkor *közvetlenül* nem aktuális örökség volt – a fiút ekkor érezhetően más probléma foglalkoztatta.

Az emlékbeszéd mélységi dimenzióját nem a Lőw Lipót-portré adja (a *Jahrzeit* csak apro- pó), hanem, sajátos mód, a szimbolikus szerepű fűz botanika- és kultúrtörténeti bemutatása. Pedig ennek lehetőségét csupán az kínálja föl, hogy Lőw Lipót sírja körül is ott volt a szomorú- fűz, s a fűz a zsidó hagyománynak fontos növénye. Tartósan, s a külvilág számára is érzékelhe- tően, összekapcsolódott a zsidók történetével. (Jellemző e tekintetben, hogy Linné rendszeré- ben a fűz latin neve: *Salix babylonica* – ami közvetlen utalás a zsidók babilóniai fogságára.)

3.

Magát az emlékbeszédet, szokása szerint, Lőw Immánuel a hitélet egyik rítusából, ez esetben az ún. „sátoros ünnep” botanikájából indította: „A sátorosünnepi bokrétának négy növényfaja kö- zött csak egy van nálunk vadon termő: a vízmenti fűz. A négy jelképes növény között egyedül ő

a bennszülött és ember gondja nélkül önként sarjadó, önként tenyésző. Tiszánk bal partján sűrű füzesbozót terjeszkedik! Néhány gallya simul az ünnepi csokor délszaki pálmaága, kertésznevelte myrtusa mellé” (Löw 1935/2018: 136). Ez az indítás látszólag egyszerű botanika. Valójában jóval több annál, két vonatkozása miatt is. (1) A vízmenti fűz „jelképes növény” zsidó szempontból, s (2) „Tiszánk bal partján sűrű füzesbozót terjeszkedik.” S e második vonatkozásban nemcsak az az érdekes, hogy a fűz a Tisza mellett is meglelhető, hanem az is, ez a Tisza a „mi” Tiszánk, azaz a zsidóké is. A jelképes növények egyike tehát a szegedi zsidók természet adta hazai növénye. (Ennek a distinkciónak a jelentősége a későbbiekben világosodik meg.)

Löw ekkor, 1935-ben már túl volt fő művének, a zsidó flórát bemutató monográfiájának (*Die Flora der Juden*) zárókötetén is. Az összegyűjtött nagy botanika- és kultúratörténeti anyag birtokában érthető, hogy a vízmenti fűz magyarázatát sem mellőzi. Elmondja, hogy az „írás két növény neve az *áróvó és óróv*” közül az egyik a fűz, a másik a fűzjegenye (másik néven *gharab*). Eddig, látszólag, csak pedáns filológia, amit ad. A korrekció azonban, amit e ponton elvégez, már jóval túlmutat az „egyszerű” filológián: „nem a fűzről szól a zsoldár éneke, hanem a fűzjegenyéről. Róla énekelnek a Babylonba hurcolt hadifoglyok” (Löw 1935/2018: 136). Ha itt megállt volna a demonstrációban, eleget tett volna a korrekcióból fakadó tudományos pontosságnak: ezzel már tisztázta, hogy a zsoldár fűz szava valójában milyen növényt fed. De, aligha véletlenül, tovább ment, s lefordította, pontosabban újra fordította az egész 137. zsoldárt. Egyetlen azonosítás/pontosítás ezt nem indokolta. A zsoldár lefordítása persze a Löwben mindig is meglévő művészi becsvágy, szépségigény dokumentuma. Ám annak, hogy éppen „a zsoldárkönyv 137. énekét” fordította újra, oka volt: nemcsak szépnek és fontosnak, de *aktuálisnak* is érezte – másképpen sok teendője közt aligha bíbelődött volna egy többször lefordított mű újabb magyaráztásával.

S az sem véletlen, hogy az emlékbeszéd magában foglalja a versbetétet is. Érdekes nekünk is idéznünk a zsoldár teljes szövegét:

Babel folyóinál hogy ott ülénk
 Siránkozánk, reád ha gondolánk, Sión!
 A jegenyefűzekre csüggesztők a lantokat,
 Hogy ott kívántak elrablóink énekszót
 És vigasságot tőlünk zaklatóink:
 Daloljatok nekünk Siónnak énekéből!
 Az Úrnak énekét hogyan daloljuk
 Külföld messze-távol tájain?
 Ha elfeledlek, oh Jerúsolájim,
 Menüljön jobb karom ki vállamból!
 Tapadjon nyelvem ínyemhez,
 Ha rád nem emlékezne szívem,
 Ha nem lennél Jerúsolájim
 Tetője mindörökre örvendtemnek!

A zsoldárkönyvnek ez a – Löw szavával élve – „örökszép” éneke nemcsak szép, de identitás-dokumentumként is fontos szöveg. A zsidók babilóniai fogságának dokumentuma; ahogy Löw írta: a „fogság számkivetett, magába szállott, magáttépő nemzedéke” reagál itt helyzetére. Megtagadja a „zaklatók” kívánságának teljesítését, s kinyilvánítja hűségét Jeruzsálemhez.

Mindkét gesztus fontos. S 1935-ben már újra különösen aktuális is. Löw fordításában van néhány nyelvi archaizmus, amely ma már magyarázatot igényel (szűm = szívem, menüjön = szakadjon), de szemantikailag nem ezek az igazán fontosak. A zsidó hagyományban kevésbé járatosak számára a *Jerúsolájim* név a legtalányosabb. Helyette a fordításokban a Jeruzsálem név szokott szerepelni, amelyet mindenki ért is. Mi indokolta tehát Löw szövénytárasztását? A két név lényegében csakugyan azonos valamire, Jeruzsálem városára utal, de a Löw fordításában szereplő *Jerúsolájim* alak jelentése differenciáltabb: nemcsak magát a földrajzi térben elhelyezkedő „fizikai”, épített várost jelöli, de annak égi, ideális eszményét is. Ha bármi okból, a geográfiaailag leírható város nem érhető el, vagy nem töltené be hivatását, még mindig megvan az eszményi, égi város, amely a maga teljességében és tökéletességben képviseli az eszmét. Azt az eszmét, amelyhez a hitét tartó zsidónak hűnek kell maradnia. S amely iránti hűséget a zsolttár eskümotívuma hangsúlyosan képviseli is.

Löw Immánuel 1882-ben, fiatalon már idézte és értelmezte a 137. zsolttárt. De akkor – Arany Jánost búcsúztatva – így: „S midőn reánk borult a kor, ahol a zsolttár szavaival *Bábel vizein ülénk és síránk is, hogy Sionra gondolánk: fűzeire felakasztók hárfáinkat* elnémult a nemzet, iszonyú csend hallgata szerte ... akkor ő [Arany János] ütérét tapintá a körötte lomhán tespedő időnek s gúnynyal s tréfának örve alatt kelté, minek kialvása halálunk leendett, kelté a hazafias önértzet csüggedetlenségét, melyet ama másik nagyunk bölcs, biztató szóval éleszté, táplála” (Löw 1882/2018: 188). Ebben a verzióban nemcsak arra érdemes felfigyelnünk, hogy a zsolttár idézett részlete egy konvencionálisabb fordításból való, s egyebek közt a fűzt és a fűzjegényét sem különböztette még meg, de arra is, hogy itt a *zsidó* zsolttár a *magyar* sors metaforikus kifejezője, illusztrációja és a magyarok és a magyarrá lett zsidók azonosulása teljes. Itt érdemes azt is megjegyezni: Aranyt a fiatal Löw a zsidó hagyomány kontextusában – Jób könyve, zsolttárok stb. – értelmezte, ugyanakkor Arany megidézésével Arany múltszemlélete, világlátása, szavai a zsidó akkulturáció része lett. Azaz a két horizont összeolvadása felé tett határozott lépést. Az 1882-i értelmezés így a magyarosodás paradigmatiszok dokumentuma. Az 1935-i fordítás azonban már nem ezt az aggálytalan azonosulást tükrözi, sőt inkább a helyzetből fakadó disszonanciákra utal. A fogság, a hallgatás fölelegetése, az égi Jeruzsálemhez való hűség ismételt kinyilvánítása inkább a feszültség meglétére vall.

Az, hogy Löw Immánuel 1935-ben lefordította a 137. zsolttárt, s azt értelmezése középontjába helyezte, egyértelműen a magyar zsidó identitás újrapozicionálása felé mutat. A disszonancia- és idegenségérzés felerősödésére vagy legalább jelenlétére. Nem ezt hangsúlyozza, de jelzi.

4.

Löw Immánuel a szó szokványos értelmében nem „politizált”, rabbi volt, nem politikus. Ahogy 1920-ban önéletrajzában írta: „Távol állottam politikától, pártoktól, még kaszinókba sem léptem be. Nem valamely politikai párthoz csatlakoztam, hanem hazámhoz ragaszkodtam” (idézi Hídvégi 2018: 39). De a nagy történeti trendeket érzékelte, szemét nem csukta be előttük. S 1935-re már nagy változások történtek az országban, amelyeket nem lehetett neki sem figyelmen kívül hagynia. E változásokat, töréseket, ha többnyire csak utalásszerűen is, föl is emlegette. Már 1921-ben kimondta: „Sivatag pusztává lett véres háború és vérengző béke rombolásai közt Magyarország” (Löw 1921/2018: 200). 1929-ben, a szegedi nagy árvízről szólva, a nagy háború következményeit is szóba hozta. Utalt például „egész világunk összeomlás”-ára

„a háború nyomán” (Löw 2018:143), a „kisebbik, szebbik bérces hazának elvesztésére” (uo. 143). Goldziher Ignác halálakor mondott beszéde mutatja, hogy az 1919 utáni politikai viszonyokat már sötéten látta. Goldziher jellemzésére mondta, de – értelemszerűen – saját tapasztalata is kifejeződött benne: „Még jobban elriasztották a politikától az utolsó évek. Undorodva vonult vissza elszigeteltségébe, a hazugság fojtó mocsárvilágától, a durva állatóság zendülésétől, a közélet szennyözönétől. Undorodva vonult vissza a gyűlölet véres fokozója, a dühöngő tömegrészegség és a csábeshmék gőzkörében megkergült egyének vállalkozásai elől” (Löw 1921/2018: 200). S beszédes, hogy a '20-as években vannak írásai, amelyeket nem a zsinagógai év, nem is a „polgári” időszámítás szerint keltezett, hanem így: a numerus clausus ikszedik évében – azaz ez a sokak által már első zsidótörvénynek tekintett jogfosztó rendelkezés külön időszámítás alapja lett nála. Mint felsőházi tag pedig már első beszédében (1927) is a numerus clausus ellen szólalt föl. Majd 1938-ban, már erősen romló, élesedő helyzetben, tömör pontos-sággal mondta ki: „Jogfosztó, kenyérmegvonó, fájdalmas megszegyenülés ért bennünket” (Löw 2018: 160). Ugyanekkor „kórban fogant törvények”-ről és a „gyűlölség tengeré”-ről is szólt (uo. 160). 1941-ben pedig egyik levelében már azt írta: „Belőlem rombadült eszmények keserűsége szól. Fáj, hogy ezt megértem” (idézi Hídvégi 2018:51). A helyzet tehát folyamatosan egyre rosszabb lett, és Löw nem dugta fejét, struccként, homokba.

Mindez értelemszerűen nem maradt következmények nélkül. A közösség magatartása, akár akarta, akár nem, szükségképpen módosult. S ebből a szempontból megvilágosító erejű az a „botanikai” példázat, amelyet felsőházi mandátumának átvételekor, 1927-ben mondott el: „Sokan nem tudják, miért hajlik a növény a világosság felé, vagy ha tudják, nem jól tudják. Nem azért hajlik, mert szereti a világosságot, hanem azért, mert a növény árnyékban levő sejtjei visszafejlődnek, s ez okozza az elhajlást. A virág tehát nem a világosság felé hajlik, hanem elhajlik a sötétségtől” (Ujság 1927. jan. 14. 2., Egyenlőség, 1927. jan. 22. 2.). Ennél szemléletesebben aligha lehetett volna megjeleníteni azt, ami a zsidó attitűd szükségképpeni módosulását kiváltotta.

De 1935-ben, elvei szerint, Löw igyekezett ezt az átalakulást harmonikus formában kifejezni: „ha sértő hangzat feloldódik s a hangok zúrja összhanggá kulcsolódik, egyező békesség, ellentétfeloldó szeretet” fakad (Löw 1935/2018: 151). Ám e harmóniában, melyet a megformálás módja hoz létre, természetesen a realitás nem tűnhet el, jelen kell maradnia. Másképpen a harmónia csak álharmónia. S az igazság, a nagy történeti feszültség, ily módon a Járzeit-beszédben is megmutatkozik.

Az emlékbeszéd első, nagyobbik – hagyományleíró és -magyarázó – része így első olvasatban „csak” a fűz botanikai és -kultúrtörténeti leírása. Egy poetikus betéttel, a zsoltárok 137. énekének fogságot és fájdalmat tükröző fordításával. De ez a betét a zsidóság történetében az új, pontosabban megújuló disszonancia „rejlő” kifejeződése. A fogságra és hűségre való emlékeztetés. S így a zsoltárban felbukkanó fűz szimbolikus szerepet kap. S beszédes mozzanat, hogy az emlékbeszédben a szomorúfűz magyarországi karrierje is megjelenik: „Hazánk nyelvemlékei 684 év előtt említik először a szomorúfűzet. A Szentföldön ő is kiszabadult a kertész keze alól, visszatért a szabad ég alá és a kerti dísznövényből önként termő fajtá vedlett vissza. Hazánkban is elterjedt, de nálunk igényli a gondozó kezét. Szép kerti példányai tiszántúli népkertünkben rajtuk fátyol szerű, finom, himbálódzó palást, hullámos, dús, zöld függönyök” (Löw 1935/2018: 137).

Árulkodó nyelvi fordulat, hogy a Szentföld szerepe egy rövid bekezdésen belül kétszer is a „szabadság”, a megszabadulás fejleményével kapcsolódik össze – ott a leander, a zsidó

szempontból másik fontos növény is a „kertész vödreből a szabad földbe menekült és buján termi sátorozó bugában álló virágait” (uo.). Az ebben a nyelvi fordulatban is kifejeződő vonzás tagadhatatlan, s persze természetes is. De éppen ezért van szimbolikus jelentősége annak is, hogy már az emlékbeszéd nyitó soraiban is fölbukkan a szegedi füzes képe: „A négy jelképes növény között egyedül itt bennszülött és ember gondja nélkül önként sarjadó, önként tenyésző, Tiszánk bal partján sűrű füzes bozót terjeszkedik!” (Löw 1935/2018: 136.) A feszültség tehát nem semmisül meg, nem foszlik szét, de az érzelmi stabilitás nem fordul visszájára.

5.

Löw Immánuel szótárában a „hazánk” mindig Magyarországot jelenti, az „anyanyelvünk” a magyar nyelvet. Számára a *héber* nyelv az „ősnyelv” volt (amelyen a zsidó hagyomány alap-szövegei megszülettek) – Jeruzsálem, a hit pedig a világhosszág forrása. Ez, amennyire ma írásos életműve áttekinthető, mindig, haláláig így maradt. A „magyar zsidóság” – ez a jelzős szerkezet a *Jahrzeit*-beszédben is így fordul elő – kettős szerkezetű meghatározás. De ez a kettősség nem semmisíti meg nála a diaszpóra-zsidóság összetartozásának tudatát. Nevezetes „adar hetediket” beszédei, melyek évenként számbavették a diaszpóra veszteségeit, elparentálták a halottakat, ezt az egységet, az összetartozásnak az elevenességét tudatosították és tartották éberen. Ennyiben a zsidóság Löw felfogásában több mint rítuskövető felekezet. A hagyomány, bár folyamatosan értelmezésre szorul, az értelmezés kegyelméből él, összetartja a zsidók közösségeit. De a diaszpóra a természetes létmódjuk, s ezt Jerúsolájim, a fizikai és az égi, eszményi város tartja meg.

Ezen az alapvető beállítódáson belül azonban voltak hangsúly-elmozdulások, főleg 1919 után, de már előbb is. Már 1903-ban, az új zsinagóga fölavatásakor, tehát a személyes életrajz egyik csúcspontján így írta le a hazát, a hazához való viszonyt: „Versengés nélkül, de nemes versenyre kelve akarjuk megmutatni, hogy nem vagyunk hazátlan lelkek, hogy nekünk ez a föld, még ha nem ápol is, csak eltakar, még akkor is hazánk, a *kóbor lábat, a kóssa kedvet megkötő hazánk*” (Löw 1903/2018: 150). Ez, valljuk meg, már nem az ifjú rabbi aggálytalanul optimista megszólalása, de egészében véve szilárd, meggyőződésen alapuló beállítódása egy „magyar zsidónak”. 1919 után azonban ez a beállítódás – s nemcsak a hazaárulási vád, a vizsgálati fogság nyomán! – feszültségekkel telítődött, bár alapjait tekintve nem számolódott föl, nem érvénytelenítődött. S e folyamatban a *Jahrzeit*-beszéd már fontos jelzés. Az elkopott fordulattal élve, nem véletlen, hogy ekkor apja és elődje halálának 60. évfordulóján, egy szomorú jelképiséggel bíró növény, a szomorúfűz köré építette föl mondanivalóját. A fűz, túl azon, hogy a zsolnárkönyv 137. éneke révén a babiloni fogságra, tehát a zsidóság történetének egyik alapvető jelentőségű megpróbáltatására emlékeztet, s így szimbolikus szerepű és erejű utalás, mint növény is, jellege szerint a szomorúságot, sőt a gyászt idézi föl – neve is ezért „szomorúfűz”. S konnotációja, a szomorúság nemcsak a hatvan éve halott apa évfordulójához illik, de az „újabb”, negatív fejlemények indirekt kifejezésére is alkalmas. Méghozzá erőltettség nélkül, természetes módon. Löw, apja személyének és szerepének tömör jellemzése előtt, a fűztörténeti részt bevezető mondataiban, a fűznek ezt a sajátos – egyszerre konkrét és szimbolikus – szerepét vázolja föl. S nemcsak a „nagy császár”, Napóleon sírján „gyászoló” fűzt említ meg, de a szegedi füzes – Löw Lipót sírjához is elvezető – leírása is megjelenik a szövegben. „Sírkertünkben [ti. a szegedi zsidó temetőben, amelynek arculatát, karakterét nem kis részben éppen Löw Immánuel alakította ki] az ültetők búsfüzes lecsüng-

ve lengő lombozata, a temetői hangulatnak *keltője is, jelképezője is*. A [...] mély forrás öreg fákra meddő vidékünk legszebb fái közé nevelte őket. Szomorúfűzfáink sírdomb oldalakon hajló vízérre halkan hajlanak. // Közelükben nyugszik édes Atyám” (Löw 1935/2018: 137). Poetikus sorok ezek, ismétlődő finom alliterációkkal, megvalósul bennük az az elve Löwnek, hogy az „igazság” költői formában mutatkozik meg.

A Jahrzeit-beszéd így roppant összetett és informatív szöveg; benne van a fűz botanika- és kultúrtörténete, ugyanakkor benne van egy fontos zsolnárszöveg is, s az addigiaknál pontosabb, a formahűségnek jobban megfelelő fordítása, benne van egy nagy rabbinak a rövid, tömör, de plasztikus jellemzése, Szegednek a zsidó diaszpórában való szerepének fölillantása, és – nem utolsósorban – a magyar zsidó közérzet elkomorulásának szimbolikus, költői kifejezése. A veszélyjelzés. Azaz egy nagy rabbi beállítódásának szükségképpen újraértelmezési kísérlete. Önmagát folytatva korrigáló újrapozicionálása – szép, poetikus formában, de már érzékelhető hangsúlymódosulással. Igyekezve megtartani az egyensúlyt, de le nem tagadva a helyzet disszonanciáit.

IRODALOM

- Glässer Norbert 2014: Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiság Löw Immánuel beszédeiben. = Zsidók Szeged társadalmában. Szerk. Tóth István. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány, 92–111.
- Hidvégi Máté 2018: Löw Immánuel élete. = Löw 2018: 9–112. Képmell. uo. I–XVI.
- Hidvégi Máté – Ungvári Tamás szerk. 2019: Löw Immánuel munkásságának bibliográfiája. = Löw 2019: 239–270.
- Löw Immánuel 1939: Kétszáz beszéd 1–2. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség.
- Löw Immánuel 2018: Löw Immánuel válogatott művei I. Virág és vallás. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Budapest: Scolar.
- Löw Immánuel 1882/2018: Arany János. = Löw 2018: 184–193.
- Löw Immánuel 1903/2018: Beszéd a szegedi Új zsinagóga felavatásakor. = Löw 2018: 146–152.
- Löw Immánuel 1935/2018: A hatvanadik Jahrzeit. = Löw 2018: 136–138.
- Löw Immánuel 2019: Löw Immánuel válogatott művei II. Fényszóró drágakövek. Szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás. Budapest: Scolar.
- Móra Ferenc 1925: Pálmák és pályák. Világ, 1925. máj. 3. 1–2.
- Oláh János 2014: Löw Lipót szerepe a zsidóság emancipálódásában és egy modern rabbiképző létesítésében Magyarországon. = Hagyományláncolat és modernitás. Szerk. Glässer Norbert, Zima András. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.